

MEDIÁLNÍ STUDIA

MEDIA STUDIES

JOURNAL FOR CRITICAL MEDIA INQUIRY

Umlčený diskurz: mediální reprezentace tzv. „namibijských dětí“ mezi lety 1985-1992 v československém tisku

Monika Abrahámová

To cite this article:

Abrahámová, M. (2020). Umlčený diskurz: mediální reprezentace tzv. „namibijských dětí“ mezi lety 1985-1992 v československém tisku. *Mediální studia*, 14(3), 342-362.

ISSN 2464-4846

Journal website: <https://www.medialnistudia.fsv.cuni.cz/>

3/2020

UMLČENÝ DISKURZ: MEDIÁLNÍ REPREZENTACE TZV. „NAMIBIJSKÝCH DĚTÍ“ MEZI LETY 1985–1992 V ČESKOSLOVENSKÉM TISKU¹

// SILENCED DISCOURSE: MEDIA REPRESENTATION OF NAMIBIAN
CHILDREN BETWEEN 1985–1992 IN CZECHOSLOVAK PRESS

MONIKA ABRHÁMOVÁ

Univerzita Palackého, Česká republika

ABSTRACT

This article focuses on how the stay of the group of 56 Namibian children in Czechoslovakia between 1985 and 1992 was represented in the print at the time. It reflects the discourse produced by both national and regional journals and compares their approaches to the topic. Using the method of critical discourse analysis, the article highlights authoritative practices of the socialist press behind the rhetoric of education and care for the group of Namibian refugees. It also points to some narrative strategies in the analysed texts, commonly used in production of media discourses about minority groups, such as othering, exoticization or labelling.

Keywords: namibian children ▪ namibian Czechs ▪ media analysis ▪ critical discourse analysis ▪ socialist press ▪ othering ▪ exoticization

1. ÚVOD

Mezi lety 1985 a 1991 pobývalo na území Československa 56 dětí ve věku 5–9 let, které do země přicestovaly z uprchlických táborů v Angole a Zambii, zřízených zde v 70. letech jako provizorní útočiště namibijských uprchlíků. Příjezd dětí do Československa byl výsledkem přátelských vazeb mezi Československou vládou a osvobozeneckou organizací SWAPO,² která od 60. let 20. století sehrávala zásadní roli ve

1 Tento článek vznikl z podpory MŠMT, grant IGA Biografie, kulturní identita a pojetí domova/domoviny mezi namibijskými Čechy a Slováky, IGA_FF_2019_028, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.

2 SWAPO neboli Lidová organizace Jihozápadní Afriky (South-West Africa People's Organization) je organizace založená v roce 1960, která svou činností přímo navazuje na OPC (Owamboland People's Congress) – organizaci v Namibii původně sjednocující členy etnika Ovambo, které představuje okolo 50 % populace Namibie. Fungování

vyhroceném boji o nezávislost Namibie na jihoafrické apartheidní nadvládě. Stejně jako do Československa bylo také do dalších ideologicky spřízněných socialistických zemí v závislosti na gradaci vnitropolitické situace v Namibii či uprchlických táborech postupně umístěno několik stovek dětí. První skupina dorazila v roce 1978 na Kubu (Gleijeses, 2013), o rok později pak přicestovalo 430 dětí do NDR (Schmitt et al., 2014). Dle oficiálního narativu byla většina dětí polosirotky či potomky SWAPO funkcionářů, měla vazby na ohroženou namibijskou inteligenci, anebo se během válečných střetů stala úplnými sirotky, a tak se jejich odsun z dosahu potenciálních nepřátel stal pragmatickým řešením komplikované bezpečnostní situace.³

Do Československa bylo ve dvou vlnách umístěno celkem 120 dětí. První skupina 56 dětí, kterou se zabývá tento článek, přicestovala 15. listopadu 1985 a svých šest let pobytu zde strávila nejprve v Bartošovicích na Olomoucku, v listopadu 1988 pak byla přemístěna do jihočeských Prachatic, odkud o tři roky později v listopadu 1991 odcestovala „zpět“ do Namibie (kterou však většina dětí do té doby znala pouze z výuky svých vychovatelek).⁴ Po příjezdu byly děti umístěny do izolovaného internátu v provizorně upraveném bývalém bartošovickém zámku a zejména zpočátku kromě vychovatelek nepřicházely do kontaktu s jemu vnějším světem. Společně se skupinou přicestovalo z uprchlických táborů také šest namibijských vychovatelek a jeden vychovatel, který současně fungoval jako legální zástupce. Tyto osoby měly zajišťovat dohled nad dostatečně pronacionálním vzděláváním dětí a dohlížet nad jejich výchovou v duchu ideologie hnutí SWAPO, seznamovali děti také se znalostmi kultury Ovambo.⁵ Protože však mělo vzdělávání probíhat binacionálně, pracovala s dětmi současně početná skupina československých pedagogických a výchovných pracovníků, kteří zajišťovali výuku v českém jazyce. České vychovatelky se u dětí paradoxně pro svůj vřelejší přístup těšily navzdory počáteční jazykové bariéře mnohem vyšší oblibě než jejich striktní namibijské protějšky. Byly to právě ony, které dětem umožnily návštěvy v „pěstounských“ rodinách, většinou svých vlastních, s nimiž děti trávily víkendové dny nebo podnikaly menší výlety. Komfort rodinné péče nicméně nebyl režimem příliš podporován, zřejmě z obavy navázání příliš silných vazeb, které by dětem „znesnadňovaly“ SWAPO plánovaný návrat do Namibie.

SWAPO je existenčně spjato s osobou Sama Nujomy, který v 80. letech intenzivně budoval vazby na socialistické partnery nejen v Africe, ale udržoval také vřelé vztahy např. s Gustavem Husákem. Tyto vztahy a silně levicové směřování organizace se staly předpokladem umístění „namibijských dětí“ nejen do ČSSR, ale také dalších socialistických zemí (Machalík, 2007).

- 3 Kritéria výběru dětí nejsou dodnes přesně objasněna. Zatímco tehdejší SWAPO autority tvrdí, že směrodatný byl primárně věk a osíření dětí, rozhovory realizované v rámci výzkumu Kateřiny Mildnerové se samotnými namibijskými Čechy ukazují, že klíč musel být komplikovanější. Řada dětí se po návratu do Namibie s rodiči opět shledala a je vysoce pravděpodobné, že roli ve výběru sehrála zejména politická příslušnost rodičů dětí (Mildnerová, 2020).
- 4 Druhá skupina 64 dětí byla situována do Považské Bystrice a pobývala v Československu jen velmi krátce, od září 1989 až do společného odjezdu s první skupinou. Analýzu mediální reprezentace jejího pobytu zpracovala před nedávnem Martina Jakubcová ve své studii 'Jakeš's Children'. Media Portrayal of Namibian Child (Jakubcová, 2018) a tato analýza se jí proto nadále nevěnuje.
- 5 Záměrem hnutí totiž bylo vychovat v zahraničí generaci intelektuálních elit a budoucích vůdců nově osvobozeného namibijského lidu (Mildnerová, 2019).

Ten se uskutečnil v listopadu 1991 a pro *namibijské Čechy*, jak jsou k dnešnímu dni někdejší děti označovány, představoval traumatizující životní událost, se kterou se řada z nich dodnes nevyrovnala (Mildnerová, 2020).

Celý průběh událostí už od samého příjezdu tzv. „namibijských dětí“, jak byla skupina v dobovém tisku označována, byl navzdory očekávatelné žurnalistické atraktivitě události podobného charakteru a rozměrů z dnešního pohledu překvapivě málo medializován. Jedním z možných vysvětlení, která se nabízejí, je, že dotyčné děti by v opačném případě mohly být vystaveny politicky motivovaným útokům, a tisk byl z toho důvodu vládou řízeně cenzurován. Vedle toho by zřejmě také tehdejší vláda jen velmi komplikovaně příchod této skupiny cizinců vysvětlovala veřejnosti. V celostátním či regionálním tisku se navzdory tomu objevilo několik článků, které na přítomnost dětí více či méně přímo upozornily. Tento text se zabývá analýzou právě těchto článků – často útržkovitých či záměrně nekonkrétních zpráv – a pokouší se na jejich základě popsat charakteristiku diskurzu, který v krátkém období pobytu namibijských dětí v Československu tištěná média veřejnosti nabízela.

2. SOCIOPOLITICKÉ PŘEDPOKLADY MEDIALIZACE TÉMATU

Stejně jako všechen mediální obsah také informace o namibijských dětech podléhaly v 80. letech systematizované cenzuře, která se během normalizačního období stala mimořádně nesmlouvavou.

Husákovu neostalinistickému režimu se dařilo potlačovat smysluplný oficiální diskurz až téměř do konce osmdesátých let. Soustavný tlak propagandy izoloval jakýkoli druh nezávislého myšlení, intelektuální elity, umělce od společnosti v globálním měřítku. (Cornis-Pope, 2004, s. 100).

Bezprostředně po pražském jaru, 3. září 1968, vešel v platnost *zákon o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků* (zákon 127/1968 Sb.), který mimo to, že obnovoval tentokrát ještě přísnější cenzuru mediálních obsahů veškerého typu, ustanovoval také náplň činnosti nově vzniklého *Úřadu pro tisk a informace*. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let pak byl oddělením masových sdělovacích prostředků ÚV KSČ zřízen navazující kontrolní orgán, tzv. *Federální úřad pro tisk a informace*. Orgán zastřešoval činnost vládou zřízených dceřiných *Slovenského a Českého úřadu pro kontrolu informací*, jejichž přímou agendou byl dohled na to, aby tisk a další média „vytvářela veřejný obraz spokojeně fungující a myšlenice socialismu věrné společnosti bez závažných vnitřních rozporů a napětí“ (Bednařík, Jiráček & Köpplová, 2011, s. 314). Součástí Federálního úřadu byl také *II. odbor hodnocení a analýz*, který kontinuálně analyzoval největší celostátní deníky, časopisy a televizní a rozhlasové obsahy a na pravidelných týdenních schůzkách ÚV KSČ šéfredaktory preskriptivně korigoval v otázkách žádoucích mediálních obsahů. Zároveň na těchto setkáních kriticky dementoval obsahy již dříve zveřejněné:

Na základě analýz byli šéfredaktoři upozorňováni, že došlo k publikování nevhodných mediálních obsahů. Tento systém vedl k velké míře autocenzury u šéfredaktorů i jednotlivých novinářů, aby se pro svoji novinářskou činnost nedostávali do problémů. Každý novinář si pečlivě promyslel, zda nepřipravuje mediální obsah, za nějž by mohl být následně po jeho zveřejnění kritizován. (Bednařík, Jiráček & Köpplová, 2011, s. 337)

Právě princip *následné cenzury* tak do velké míry nahradil kontrolní mechanismy, které režim uplatňoval v období před pražským jarem. *Předběžná cenzura* už nebyla potřebná, protože hned v první fázi normalizace došlo společně se zánikem periodik prosazujících proreformní ideje také k obměně řady nepohodlných členů redakcí. Žurnalisté, o nichž se předpokládalo, že se budou vyjadřovat v neprospěch režimu, tak byli většinou nuceni odejít. Zatímco dříve se autoři mohli pokusit své myšlenky formulovat provokativně a otestovat, zda sítím předběžné cenzury projdou, nyní obava z fatálního postihu vedla novináře k preventivní autocenzuře a výběru potenciálně ožehavých témat se raději vyhýbali.

Tato atmosféra vedla přirozeně k velké obezřetnosti také v souvislosti s informováním o přítomnosti a pobytu namibijských dětí v ČSSR, které vzhledem k vazbě na zatím neetablovanou komunistickou organizaci SWAPO zcela jistě ideologicky citlivé téma představovaly (O'Neil, 1997). Zveřejnění informací o lokalitě pobytu nebo umožnění identifikace by totiž mohla pro děti představovat bezpečnostní riziko, a pro hnutí tedy strategickou nevýhodu. O tom, jak výrazně bylo toto téma shora regulováno, svědčí například z dnešní perspektivy velmi nestandardní otisknutí děkovného dopisu tehdejší ministryně školství Jany Synkové předsedovi ONV Františku Billovi v bartošovickém regionálním periodiku *Rozkvět* 1. prosince 1988. V textu ministryně předsedovi děkuje za kooperaci při zajištění péče a zázemí pro děti. Vzhledem k dobovému kontextu by na tomto faktu samotném nebylo až tolik překvapivého. Hodný pozornosti je nicméně závěr doslovně ocitovaného dopisu, v němž ministryně uzavírá, že:

Vztah všech školských pracovníků okresu k plnění tohoto mimořádného úkolu [péče o namibijské děti, pozn.] je důkazem internacionálního cítění našich lidí, jejich citlivého přístupu k řešení problémů naší současnosti. (Za poskytnutou pomoc, *Rozkvět*, 1. 12. 1988)

Zcela totožná formulace totiž uzavírá také článek, který o týden dříve otiskl *Rozkvět* (Budeme na ně vzpomínat, *Rozkvět*, 24. 11. 1988), tehdy nicméně prezentovaný jako autentická formulace redaktora. To svědčí buď o tom, že ministryně přímo převzala redaktorovu formulaci, anebo o silně direktivním přístupu politických elit k tomu, jak redaktoři formulují citlivá témata, a to dokonce na regionální úrovni; v každém případě však o těsném sepětí mediálního a oficiálního diskurzu. Alexej Jurčák uvádí, že většina diskurzů produkovaných v sovětském pozdním socialismu byla významně

poznamenaná autoritativním diskurzem (tedy diskurzem dobové hegemonie) a výrazně se v nich upřednostnila funkce performativní, oproti funkci konstativní; informační hodnota mediálních obsahů tedy častokrát ustoupila ideologickým záměrům (Jurčák, 2018, s. 39–42).

O individuální odpovědnosti za agenda setting a priming,⁶ tedy výběr a nastolování konkrétních témat, která normalizační diskurz veřejnosti distribuoval, dnes už můžeme pouze spekulovat, je ale pravděpodobné, že úloha novinářů coby gatekeeperů,⁷ informujících o pobytu namibijských dětí, byla institucionálně minimalizována. Ačkoli tato praxe v porevolučním období polevila, ani rozvolnění „informačního embarga“ k zintenzivnění zpravování o namibijských dětech nevedlo. Celospolečenský vývoj vyústil v upřednostnění politických a ekonomických témat a sociální, regionální náměty, jakými přítomnost namibijských Čechů bezpochyby byla, zůstaly v proměňujícím se klimatu upozaděny.

3. TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC ANALÝZY

Symbolické moci médií tedy více či méně reflektovaně využíval jak normalizační, tak porevoluční režim; každý volil poněkud jinou, pro své účely příhodnou strategii. Zvláště tištěná periodika se v normalizačním období opírala o vlastní, komplexně konstruované pojmové slovníky, s jejichž pomocí vytvářela příslušnou ideologii determinovaný diskurz (Fidelius, 1998). Na význam rozkrývání jazykových struktur, jejichž prostřednictvím jsou diskurzy konstruovány, upozornily v 70. letech úvahy rozvíjené na poli kritické lingvistiky a systematicky je rozvedl britský sociolingvista Norman Fairclough. Ve své metodě kritické diskurzivní analýzy pohlíží na jazyk jako na sociální praxi, v níž dochází k utvrzování moci vládnoucí třídy (Fairclough, 1995). Jazyk, jímž je diskurz distribuován, je nositelem sociální změny, stejně jako mediátorem názorů, postojů a sociálních vztahů. Je prostředkem legitimizace moci – ta je skrze něj nejen integrována v zákonech a normách, ale také implicitně v každodenních návycích, které panují mezi subalterními a majoritními částmi populace (Gramsci, 1971). Metoda kritické diskurzivní analýzy je ve světle uvědomění si těchto skutečností pro studium totalitních mediálních diskurzů mimořádně vhodná – překleneje totiž propast mezi studiem mikrostruktur sociálního řádu (tedy studiem jazyka a verbálních interakcí, které mediální obsahy formálně konstruují)

6 Agenda setting je teorie proklamující přesvědčení, že existuje přímá korelace mezi pozorností, kterou média věnují určitému tématu, a důležitostí připisovanou těmto problémům masovými publiky (McCombs & Shaw, 1972). Je to teorie „o přenosu významu obrazů, které produkují masová média k významům v našich hlavách“ (McCombs & Ghanem, 2001, s. 67).

Priming pak lze označit za praktické důsledky agenda settingu, projevující se v jednání masových publik (Scheufele & Tewksbury, 2007). Priming se projevuje změnami standardů, které veřejnost přijímající mediální diskurz podstupuje pod vlivem nastolených témat (Iyengar & Kinder, 1987, s. 63).

7 Gatekeeping je proces třídění a shromažďování bezčetného množství drobných informací, z nichž je abstrahováno pouze zlomkové množství zpráv, které jsou následně distribuovány veřejnosti. Tímto procesem média formují sociální realitu (Shoemaker & Vos, 2009).

a makrostruktur sociálního řádu (moci, dominance a nerovnosti sociálních skupin, které je možné rozklíčovat pouze na základě znalosti sociokulturních norem a příslušného kontextu) (van Dijk, 2001). Zejména pro svůj potenciál pochopení mechanismů reprodukce hegemonie prostřednictvím konstruování mediálního obrazu subalterních skupin metodu CDA rozpracoval také Teun van Dijk. Už od 80. let ve svém pojetí CDA problematizoval, že se diskurzivní praxe ve vztahu k historicky kolonizovaným regionům (tedy také k Namibii) zpravidla vyznačuje prvky dominance a moci, a ve své teorii nového rasismu reflektoval nové trendy v dobové mediální reprezentaci etnických i jiných menšin (van Dijk, 1991). Ta se v obecných tendencích podle něj nestala korektnější,⁸ jak by se mohlo na první pohled při pročitání dobového tisku zdát – změnila pouze strukturální a formální znaky sdělení. Etnocentrické tendence ve vyjadřování o příslušnících minoritních skupin nevymizely, pouze se staly subtilnějšími. Chceme-li tedy vytvořit komplexní obraz reprezentace namibijských dětí v československém tisku 80. let, je nezbytné mít tyto úvahy na paměti a zaměřit se na analýzu jazykových prostředků a mechanismů, kterých nový rasismus využívá.

Analýze budou podrobeny články pocházející z periody, která odpovídá pobytu namibijských dětí na území Československa, tedy články uveřejněné mezi lety 1985–1992⁹ v celostátních a regionálních periodících. Je přitom třeba zdůraznit, že rešerše předrevolučních archivů je nedokonalý proces, protože ne všechen regionální, ba ani celostátní tisk vždy disponuje archivem kompletně dostupným, tím méně pak digitalizovaným. Ve zkoumaném období nicméně digitalizací prošla všechna významná celostátní periodika,¹⁰ která byla pro potřeby této analýzy pročtena metodou OCR za pomoci aplikace Kramerius a následně podrobena vyhledáním mutací klíčových slov „namibijský“ a „dětí“ / „Prachatice“ / „Bartošovice“. V regionech, kde existovala pravděpodobnost vyššího zájmu veřejnosti a médií o téma z důvodu pobytu dětí v této lokalitě (Novojičínsko a později Prachaticko), bylo analýze podrobena vždy také oficiální regionální periodikum, na Novojičínsku týdeník *Rozkvět* a na Prachaticku týdeník *Hraničář*. V jejich případě byla rešerše tematických článků v relevantních obdobích provedena ručně v tištěných archivech. Touto metodou bylo v *Rozkvětu* nalezeno celkem osm článků, v *Hraničáři* pak tři články vztahující se ke sledované problematice. Při digitální rešerši se ukázalo, že mimořádný zájem o téma projevovalo rovněž regionální periodikum Olomoucka *Stráž lidu*, což je vzhledem k původnímu situování dětí do Bartošovic pochopitelné. S přihlédnutím k množství publikovaných článků (celkem čtyři, což je více než například v případě celostátního *Rudého práva*) a k tomu, jak významný tisk v regionu *Stráž lidu* představovala

8 Na druhou stranu je třeba připustit, že s nástupem postmoderny do veřejného diskurzu stále intenzivněji pronikaly ideje pluralismu a tolerance.

9 Analyzovaná periodika přesahuje dobu pobytu dětí o jeden rok z důvodu zahrnutí případné reflexe odjezdu dětí ve sledovaném tisku.

10 Vzhledem k informačnímu embargu o tématu referovala pouze následující celostátní periodika: *Rudé právo*, *Lidová demokracie*, *Lidové noviny*. Vzhledem k velkému dosahu časopisů a metodou OCR v nich vygenerovaným nálezům byly do analýzy zařazeny také dva články časopisů *Květy* a *Vlasta*.

(Waschková Císařová, 2013, s. 83), byl materiál společně se zmíněnými regionálními tituly do analýzy rovněž zařazen. Analogická situace pak nastala s českobudějovickým periodikem *Jihočeská Pravda*, pro které začalo být téma relevantní od roku 1989, tedy po přesunu dětí na Prachaticko. *Jihočeská Pravda* se tématu věnovala celkem ve třech svých číslech.

Výsledný soubor analyzovaných článků se tedy skládá z 29 textů, z toho 11 zveřejněných v tisku celostátním, 18 v tisku regionálním. Pět článků je věnováno skupinám dětí pobývajících v jiných státech, ze závěrečného výběru nebyly navzdory svému zahraničnímu zaměření vyřazeny, protože formovaly povědomí o „bratrské pomoci v rámci internacionální solidarity“ (Weis, 2011, s. 352) s namibijskými dětmi také, byť se přímo netýkaly námi sledované skupiny.

Z důvodu abnormálně malého počtu shromážděných článků bylo třeba zvolit takový metodologický přístup, který umožňuje co nejhlubší interpretaci dostupného materiálu. Z výše zmíněných důvodů za takový přístup považuji právě kritickou diskurzivní analýzu. Metoda citlivě reflektuje klíčové determinanty produkce mediálních diskurzů, identifikuje signifikantní aktéry a nabízí komplexní, zastřešující výklad medializované problematiky (Fairclough, 1995). Účelné propojení všech relevantních hledisek vnímám vzhledem ke komplexnosti problematiky za klíč k pochopení mechanismů tištěné mediální produkce věnované namibijským dětem v rámci totalitního politického systému (Machin & Mayr, 2012).

Protože bylo stejně jako do Československa také do dalších socialistických zemí umístěno několik skupin namibijských dětí, vzniklo několik obdobných mediálně orientovaných studií. První děti dorazily v roce 1978 na Kubu, další v roce do 1979 do NDR. Mediální reprezentaci (jak v německém, tak namibijském tisku) této zvláště početné skupiny 430 dětí vypracoval v roce 2014 v kolektivu německých vědců Niekrenz (2014). Dospívá zde k několika překvapivým závěrům. Navzdory mnohaletému pobytu dětí v NDR bylo až do května 1989 na informování o nich uvrženo moratorium – stejně jako v ČSSR tak bylo pokrytí tématu po většinu času pobytu dětí v zemi mizivé. V tomto ohledu je paradoxně možné pozorovat více podobností týkajících se mediálního zobrazování východoněmecké a novojičínské (potažmo prachatické) skupiny namibijských dětí než u mediálního zobrazování dvou československých skupin. Toto srovnání můžeme provést na základě závěrů výzkumu Martiny Jakubcové, která provedla analýzu mediálního obrazu druhé československé skupiny namibijských dětí, pobývajících mezi lety 1989–1991 v Považské Bystrici. Ačkoli by se v tomto případě daly u obou československých skupin očekávat obdobné závěry, opak je pravdou. Za pouhé dvouleté období přinesl slovenský tisk srovnatelně rozsáhlé penzum článků jako námi sledovaná média během více než trojnásobně dlouhého období. Jakubcová metodou kvalitativní obsahové analýzy identifikovala tři diskurzivní rámce, které podle ní vývoj ve sledovaném tisku vystihují – první je typický socialistickou rétorikou, druhý, tranzitivní, se s předchozím obdobím vyrovnává. Poslední se zaměřuje na odjezd skupiny do Namibie (Jakubcová, 2018). Obě studie nicméně shodně identifikují tendence k exotizaci dětí před rokem

1989, v porevolučním období pak trend strohých, informativních sdělení, týkajících se převážně plánovaného odjezdu dětí. Některé paralely s těmito závěry blíže přiblížíme v následující analýze.

4. VÝSLEDKY ANALÝZY

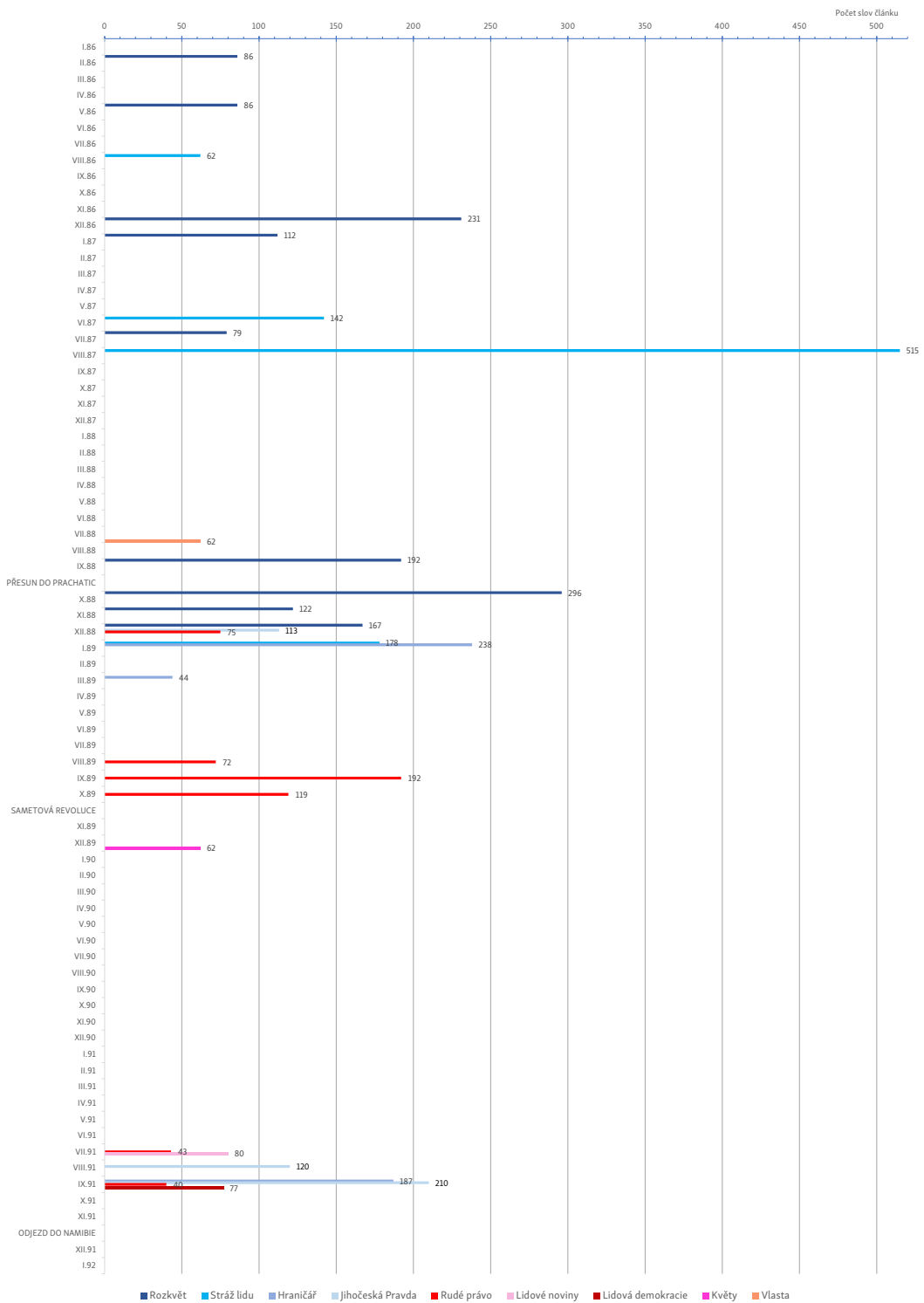
4.1. Periodizace pokrytí tématu tiskem a tematické proměny

Medializace sledovaného tématu přímo odráží dobovou politickou atmosféru a v pozdějších letech sledovaného období postupné uvolňování napjatého celospolečenského klimatu v tehdejší Československu. Periodicita zpráv je proto nerovnoměrná a s blížícím se pádem železné opony se intenzita informací stupňuje. O výrazné medializaci na celostátní úrovni v normalizačním období nemůže být téměř řeč – přítomnosti dětí v Bartošovicích se do začátku roku 1989 věnovaly pouze dva krátké články (Ze svazu žen, *Vlasta*, 1. 7. 1988; Nadílka pro namibijské děti, *Rudé právo*, 27. 12. 1988). Regionální tisk byl sice o něco málo výmluvnější (ve sledovaném období v relevantních lokalitách přinesl veřejnosti celkem 18 zpráv), přesto za šestileté období nemůžeme hovořit o příliš velké pozornosti vůči takto potenciálně atraktivnímu tématu.

Z hlediska tematické náplně je pak možné rámcově vytyčit tři základní typy článků. První dva typy jsou příznačné pro normalizační éru, třetí se objevuje v porevolučním údobí. Zdaleka nejčastějším typem jsou texty zviditelňující aktivity, které byly podniknuty za účelem neformálního vzdělávání dětí – týkají se různých společenských akcí, na něž byly děti přizvány, na regionální úrovni např. účast na letním pionýrském táboře a nejrůznější druhy „družby“, jak by bylo možné aktivity dobovým žargonem shrnout. Druhým typem jsou články, jejichž zřejmým cílem bylo stejně jako u prvního typu pozitivní zviditelnění režimních mechanismů a jejich prezentace v lichotivém světle. Jedná se především o články stylizované formou děkovných dopisů, upozorňující na nadstandardní úsilí jednotlivců ve vztahu ke společnému „internacionálnímu úkolu“, za něž byla péče o namibijské děti označována. Posledním typem jsou pak články, které se po roční odmlce začínají objevovat v červenci 1991, tematizující nadcházející přesun dětí zpět do Namibie,¹¹ v tomto případě již vzhledem k proměně celospolečenského klimatu zastřešené odlišným politickým a ideovým rámcem. V rozmezí tří měsíců se přesunu dětí věnovalo hned sedm článků.

Následující graf shrnuje kvantitativní vývoj pokrytí tématu v průběhu sledovaného období. Vyobrazuje rozsah zveřejněných článků co do počtu užitých slov a data jejich zveřejnění, přičemž modrá škála barev reprezentuje výrazně rozsáhlejší

11 K samotné repatriaci došlo po komplikovaném vyhodnocování vnitropolitické situace v Namibii a bezpečnostních rizik zde dětem hrozících nakonec v listopadu 1991, a to na základně opakovaných důrazných žádostí namibijské vlády.



Graf rozsahu článků zpracovávajících téma namibijských dětí v Československu

pokrytí regionálním tiskem, oproti červené škále barev, reprezentující tisk celostátní. Z grafu vyplývá, že celostátní tisk téma zejména v prvních dvou letech prakticky kompletně ignoroval. O děti se začalo zajímat až v roce 1989 zejména *Rudé právo*. Porevoluční roční odmlka pak prolomil až zájem o odjezd dětí do Namibie.

4.2. Umlčený diskurz

Zejména z počátku sledovaného období byl tisk v otázce zviditelňování namibijských dětí velmi obezřetný. Listopadový příjezd proběhl „v tichosti“ a ve sledovaném tisku nebyl vůbec nijak adresován. První zmínka o přítomnosti dětí v ČSSR se objevila v regionálním bartošovickém týdeníku *Rozkvět* 7. května 1986, tedy až téměř půl roku po jejich příjezdu, a to navíc v článku, který ani nebyl dětem primárně věnován. Text *Za život v míru* pouze mimoděčně podotýká, že mezi několika dalšími jmenovanými skupinami se prvomájového průvodu zúčastnily také „namibijské děti z místní internátní školy“ (*Za život v míru, Rozkvět*, 7. 5. 1986). Konkrétnější a ucelenější informace o přítomnosti dětí v Bartošovicích se poprvé objevuje až o půl roku později, 13. 12. 1986, tedy více než rok po samotném příjezdu. V jiných periodických se během tohoto období zmínka objevuje pouze v olomoucké *Stráži lidu*, kde je mimoděk zmíněna výroba učebnic také pro „namibijské děti z jižní Afriky na základní internátní škole v Bartošovicích“ (*Stráž lidu*, 26. 8. 1986), celostátní periodika nicméně o přítomnosti dětí v ČSSR po dobu více než jednoho celého roku mlčí.

Je přitom nepravděpodobné, že by událost podobného charakteru, tj. přítomnost takto početné skupiny cizích, pro majoritu navíc tak výrazně exoticky vyhlížejících dětí z Afriky nebyla pro média zajímavá, tím spíše uvážíme-li mimořádný potenciál celého internacionálně solidárního „projektu“ ideologicky propagovat režim. Solidarita s „bratrskými“, socialisticky směřujícími státy¹² představovala v 80. letech standardně propagované téma a „bratrská“ pomoc osvobozené organizaci SWAPO na cestě k prosazení socialistického státu v Namibii by do tohoto rámce ideálně zapadala (Schmitt, 2014). Překážkou ve využití tohoto potenciálu tak nutně musela zůstat bezpečnostní rizika, spojená se zviditelňováním dětí v tehdejší mediální prostoru, jak se v analýze ukazuje, především na celostátní úrovni.

První informace přesahující regionální rámec se tak, opět ve velmi strohé podobě, objevuje až 1. 7. 1988 ve *Vlastě* (*Ze svazu žen, Vlasta*, 1. 7. 1988) a vzápětí 27. prosince 1988 v *Rudém právu* (*Nadílka pro namibijské děti, Rudé právo*, 27. 12. 1988). Stejně jako ve všech následujících případech se nicméně informační hodnota sdělení omezuje na strohá konstatování, že děti pocházejí z Namibie a jejich počet je něco přes padesát. Některé texty lze z hlediska specifikace okolností pobytu dětí v Bartošovicích označit až za zavádějící a pravděpodobně záměrně matoucí. Výše zmíněný článek z *Rudého práva* například tvrdí, že jsou v internátní škole umístěny děti „rodičů, kteří jsou na práci v zahraničí, anebo sirotci“ (*Nadílka pro namibijské děti, Rudé právo*,

12 V případě SWAPO marxistické osvobozené hnutí.

27. 12. 1988), což přinejmenším bagatelizuje závažnost důvodů přesunu dětí do ČSSR a jejich odloučení od rodičů, které primárně souviselo s politickou agendou rodičů v Namibii. Obecně lze konstatovat, že zatímco v celostátním tisku do roku 1989 vyšly za tři roky pobytu zde o dětech pouze dva články, regionální tisk byl o něco otevřenější. Přesto ani 18 článků, které se v něm během pětiletého normalizačního období objevily, nelze považovat za zvláště vysoký počet, uvážíme-li, jak nestandardní téma na regionální úrovni přítomnost dětí představovala.

Přestože by se s příchodem listopadu 1989 dalo očekávat rozvolnění dosavadního informačního moratoria, celospolečenská proměna zřejmě otrásla dosavadními mediálními strukturami natolik, že většina mediálních výstupů zcela změnila své zaměření i formu. V rámci sledovaného období tak nastává roční odmlka, během níž se v tisku neobjevila o namibijských dětech žádná zpráva. Toto „hluché období“ lze vysvětlit několika potenciálními příčinami. Zřejmě tou nejpravděpodobnější je porevoluční proměna klimatu, která předurčila k protežování konkurenční politická a ekonomická témata, přičemž kulturní a sociální náměty regionálního charakteru, jakými přítomnost namibijských Čechů bezpochyby byly, musely zůstat na nějakou dobu upozaděny. Svou roli sehrál zřejmě také vývoj politické situace v Namibii, která v březnu 1990 vyhlásila nezávislost na apartheidní nadvládě, a osud dětí rozmístěných po bývalých socialistických zemích byl nevyřešenou otázkou, která se teprve měla stát předmětem mezinárodních jednání. Upozornění na lokaci dětí tak stále mohlo představovat bezpečnostní hrozbu.

4.3. Othering a exotizace

Jedním z klíčových interpretativních rámců, který mediální diskurz o namibijských dětech v 80. letech reprodukoval, byl viktoriánský stereotyp Afriky jako homogenní divošské lokality, která trpí zaostalostí a nevzdělaností a kterou je třeba implementací evropských hodnot pozvednout. Byť v případě Bartošovické skupiny dětí není tento fenomén zřetelný tolik, jako je tomu v případě konstruování mediálního obrazu dětí v Považské Bystrici (Jakubcová, 2018), přetrvává také v našem případě řada narativních prostředků, které k tomuto kolonialistickému pojetí hierarchie kontinentů odkazuje a ústí v exotizaci namibijských dětí. Že byla tato vize živoucí součástí denní interakce s dětmi, dokazují mimo jiné také materiály, které souvisejí s pedagogickými metodikami a počínáním souvisejícím s výchovou dětí (Mildnerová, 2018). Výmluvný je už titul kroniky, ve které její autor Josef Socha popisoval a evidoval progres vzdělávání a výchovy dětí v Bartošovicích. Podtitul knihy *Kronika základní internátní školy v Bartošovicích zní aneb kterak děti z Afrikánské země Namibie z kmene Owambo do Českých zemí šly, aby základy věd poznaly a paprsky umění těšiti je mohly* (Kronika základní internátní školy v Bartošovicích, 1988). Kromě první části podtitulu, ve které se projevuje, pro evropský racionalismus bohužel dlouhodobě typický, vědecký paternalismus (Hall, 1992), je pozoruhodná také zmínka o *paprscích* umění v jeho druhé části. Paprsky mohou implikovat jak ozáření (tedy potěchu uměním), tak

také osvícení (ve smyslu intelektuálního povznesení). Užití spojky *aby* přitom naznačuje, že děti přicestovaly do Československa z důvodu dosažení zmíněných cílů – tedy že by se jinak paprskům umění těšit nemohly. Titul kroniky zaznamenávající okolnosti průběhu výchovy a vzdělávání dětí tak naznačuje etnocentrický postoj, který byl pravděpodobně při práci s dětmi uplatňován.

V samotných analyzovaných člancích se setkáváme s hned několika stereotypizujícími narativními koncepty, které ve čtenáři podporují představu jinakosti namibijských dětí a v konečném důsledku ústí v odtaziťost vůči nim. Sociální vědy tyto diskurzivní praxe označují souhrnným termínem *othering* (Jensen, 2011; Spivak, 1985; Mildnerová, 2019). Jedná se o proces diferenciacce a demarkace, kterým dochází ke zviditelňování dichotomie „my“ a „oni“ – mezi více a méně mocnými – a kterým je ustavována a udržována sociální nerovnost (Lister, 2004, s. 101).

První z těchto praxí je navracející se slovní spojení *černý kontinent*. Ten explicitně odkazuje k odlišným fyzickým atributům Afričanů (tj. i namibijských dětí) a ke geografické demarkaci připojuje také vizuální. Trend reference k černé barvě je v člancích patrný především při popisování samotných dětí. Například v titulu článku „Bartošovice si zvykly na své černoušky.“ (Budeme na ně vzpomínat, Rozkvět, 24. 11. 1988) je obtížné určit, s jakým záměrem autor k volbě formulace přistupoval. Užití označení *černoušci*, namísto například *namibijské děti*, společně s implikací nastalých obtíží (Bartošovice si musely *zvyknout*) však lze vnímat jako projev určité formy dobového paternalismu vůči africkým etnikům a jako reprodukci tradičních mocenských vztahů mezi „bílým Evropanem“ a dítětem z „černého kontinentu“.

Nejvýmluvnějším příkladem je citace z článku reportéra Vladimíra Jordy, popisujícího táborové setkání s dětmi na olomouckém Svatém Kopečku v srpnu roku 1987. Jorda zde popisuje své první setkání s dětmi a je patrné, že se čtenáři snaží maximálně prostředkovat evidentní fyziologické odlišnosti dětí.

Malé, černé, okaté kudrnaté děti, jak si to ve spořádaném špacíru vykračují po Olomouci. Odkud asi jsou? Takovou výpravu z černého kontinentu jsme tu dosud neměli. [...] Až pak z křoví vykukuje hezkých pár černých hlaviček. [...] Vykukuje tam kluk černý, jako tma. (Špekáčky chutnaly i Afričánům, Stráž lidu, 1. 8. 1987)

Vzhledem k faktu, že článek má vyprávěcí, až beletristický charakter, vyskytuje se zde více překvapivých slovních spojení, která se neztotožňují s žurnalistickým vyprávěcím stylem. V titulu článku je rovněž použito substantivum *Afričánci*, které reprezentuje rozšířenou vizi Afriky jako homogenního regionu bez nároku na obdobnou komplexitu, jakou disponuje například Evropa. Pokud už se v člancích vyskytuje odkaz přímo k Namibii, často se tak děje v rámci slovního spojení *daleká* anebo *vzdálená* Namibie (Beseda o vzdálené zemi, Rozkvět, 6. 2. 1986) – to ještě silněji umocňuje jak geografickou, tak kulturní distanci, kterou text konstruuje.

4.4. Další užívané výrazové a jazykové prostředky

Ve snaze o zajištění co nejvyšší míry bezpečnosti se množství jasně čitelných informací ve sledovaných mediálních obsazích omezuje na minimum. Žádné články se k praktickým informacím ohledně pobytu dětí nikdy nevyjadřují přímo. Pokud už se o to některý autor článku pokouší, pak se narativ ubírá po ose obecných frází typického budovatelského žargonu, jehož prostřednictvím se čtenář má přesvědčit o tom, že pomocná ruka namibijským dětem přispívá k dosažení vyšších, společných ideologických cílů. Bezprostředně po přesunu dětí do Prachatic například *Hraničář* prezentoval pobyt dětí v Československu takto:

Jako konkrétní vyjádření mezinárodní solidarity socialistických zemí převzala i naše vlast do výchovně vzdělávací péče 56 dětí, zanechaných téměř bez pomoci svému osudu. [...] V našem krásném prostředí přejeme dětem další rozvoj tělesných i duševních sil, které by využily pro rozkvět vlasti, o jejímž osudu se jedná v současné době na mezinárodním fóru. (Internacionalismus v praxi, *Hraničář*, 6. 1. 1989)

Právě potenciál reprodukce ideologie, tedy „fundamentálního přesvědčení, které leží v základech sdílených reprezentací specifických sociálních skupin“ (van Dijk, 2001, s. 355), mediální diskurzy, respektive normalizační režim intenzivně využívaly. „Diskurzy můžeme nazvat ideologickými tehdy, když sociální analýza prokazatelně dokazuje vztah mezi významy diskurzů (tedy způsoby, jakými jevy reprezentují) a mocenskými vztahy ve společnosti“ (Fairclough, 2006, s. 29). Tento mechanismus však není v žádném případě příznačný výlučně pro normalizační režim, v porevolučním kontextu ideologie mediální diskurzy rovněž ovlivňuje, byť třeba odlišným způsobem (van Dijk, 1995).

Pomoc namibijskému lidu. Zmíněné „naplňování společných cílů“ je jednou z nejtypičtějších rétorických figur, se kterou se v normalizačním tisku setkáváme. Proč a jakými metodami konkrétně k němu má docházet ale zůstává čtenáři zahaleno, o širších souvislostech solidární pomoci dětem se v člancích nedočítáme. Primárním záměrem tak není o pobytu namibijských dětí v Československu informovat, ale přesvědčit čtenáře o legitimitě péče o ně, a to zpravidla strohou, nesmlouvavou formulací. Např. sdělení, že Namibie je „vzdálená africká země, která bojuje za svou nezávislost a svobodu“ (Beseda o vzdálené zemi, *Rozkvět*, 6. 2. 1986) neposkytuje žádné informace o sociálně-politické situaci v zemi.¹³ Ze stejného důvodu se také užívaná adjektiva při referování o činnostech dětí nebo popisu sociopolitické situace v Namibii velmi často přesunují do emoční a etické roviny:

13 Ze zběžného nahlédnutí do digitalizovaného archivu se zdá, že celostátní periodika o vývoji politické situace v Namibii příležitostně informovala, nikdy však v souvislosti s přítomností namibijských dětí v ČSSR. Komplexní analýza tématu mi nicméně není známa, takže srovnání s obecnějším dobovým diskurzem o Namibii, případně Africe, by vyžadovalo oddělenou analýzu.

S dětmi se do vzdálené vlasti vrátí [...] i nezapomenutelné vzpomínky na zemi, která jim podala pomocnou ruku v pro ně tolik těžkých a zprvu i málo nadějných chvílích. (České Vánoce pro namibijské děti, Stráž lidu, 7. 1. 1989)

Jejich země není svobodná. Co asi v těchto chvílích dělají rodiče, kteří tisíce kilometrů od nás bojují proti jihoafrické okupaci své pohádkově bohaté a přitom nedobrovolně chudé země? (Špekáčky chutnaly i Afričánkům, Stráž lidu, 1. 8. 1987)

Základní internátní škola jim po celou dobu poskytovala zabezpečení, kterého se jim v těžce zkoušené vlasti nemohlo dostat. [...] Děti se rozloučily způsobem jim vlastním – písněmi a básněmi, jež zvýraznily touhu žít v míru a přátelství mezi národy. (Budeme na ně vzpomínat, Rozkvět, 24. 11. 1988)

V žádném z analyzovaných textů se dokonce ani neobjevuje název organizace SWAPO, s níž byly děti ve skutečnosti bytostně spjaty, to, nač se má čtenář soustředit, je „namibijský lid“ a jeho zájmy. Topos lidu je pochopitelně v socialistické rétorice standardně užíván, legitimizuje totiž jakékoli politické rozhodnutí či strategii a činí z nich etický a přirozený krok či postup. Lid je pro propagaci socialistické ideologie vhodnějším konceptem než národ, protože překlenuje všechny individuální odlišnosti.

Setkávání. Přesto se normalizační tisk ani termínu národ nevyhýbá, nevnímá však jeho význam jako prvořadý. Pokud je lid identifikován jako socialistický, etnicita představuje až druhořadý, méně podstatný princip, a je tak možné využít rétoriku vzájemné „národní solidarity socialistických zemí“ (Internacionalismus v praxi, Hraničář, 6. 1. 1989). Užívání pojmu solidarity má za úkol posilovat dojem etičnosti režimem proponovaných politických strategií a podporovat vizi společného *socialistického* cíle. Tento mechanismus velmi dobře odhaluje množství analyzovaných článků, které se věnují popisům nejrůznějších druhů setkávání dětí s okolním světem a majoritní populací (byť k těm ve skutečnosti docházelo velmi výjimečně). „Celá beseda, kterou řídila předsedkyně MO SČSP soudružka Škopková, proběhla v duchu přátelství s namibijským lidem a byla slibem dalších podobných setkání“ (Beseda o vzdálené zemi, Rozkvět, 6. 2. 1986). Určitá forma zprávy o internacionálním setkávání se stala námětem prakticky všech analyzovaných normalizačních článků.

Je nicméně důležité vyzvednout fakt, že určitá míra rezervovanosti zůstává po celou dobu zachována, zvláště srovnáme-li naše data se závěry analogické studie věnující se dětem v NDR (Niekrenz et al., 2014). Autoři studie poukazují na velmi oblíbenou praxi užívání velkého množství přivlastňovacích zájmen v rámci lokálního mediálního diskurzu. Německé články hovoří o „svých dětech“ – které se sice mají jednoho dne navrátit do Namibie, do té doby jsou ale tímto narativem připoutání silnou vazbou k německé společnosti, která může vůči dětem za těchto okolností zaujímat vřelejší postoj. V našem kontextu k ničemu takovému nedochází – děti jsou sice malými roztomilými Afričánky, nejsou ale „naší“ –, emfáze je udržována na

faktu, že jsou děti pouze na komplikované cestě domů. Pro čtenáře je toto jasným signálem, jak k nim na základě toho přistupovat; texty dávají na srozuměnou, že záměrem není děti asimilovat, ale pouze umožnit jim přečkat do návratu, jehož očekávání užívané termíny soustavně implikují:

Ano, Namibie bude svobodná a namibijské děti se časem budou moci postupně vrátit do své vlasti. (Namibijské děti se přestěhovaly, Stráž lidu, 7. 1. 1989)

Repatriace. Tato odtažitost se pak v porevolučním diskurzu nepřímo navrácí prostřednictvím pojmu *repatriace*, který je v člancích publikovaných v průběhu roku 1991 univerzálně užíván jako označení přesunu dětí do Namibie. Byť jeho volba udává bezvýjimečně rámec celému porevolučnímu diskurzu, minimálně z dnešní perspektivy je jeho užívání sporné. Termín nedovoluje problematizaci Namibie coby „vlasti namibijských dětí“. Uvážíme-li, že se většina dětí narodila v uprchlických táborech v Angole, majoritní část života prožila v Československu a s Namibií je tedy pojil kromě vychovatelkami vštěpovaných povšechných znalostí namibijské kultury pouze původ rodičů, v řadě případů navíc už v roce 1991 nežijících, termín se jeví jako nevhodný či nepřesný. Situace by dnes pravděpodobně otevřela debatu o podstatě národní příslušnosti a identity, a tedy i legitimity přesunu dětí do Namibie. Dobové mezinárodní právo však bylo nakloněno naplnění namibijských zájmů o přesun dětí do Namibie, a to navzdory tlaku některých československých politických představitelů na důsledné zvážení situace dětí.¹⁴ Intenzivnímu tlaku namibijské vlády tak bylo nakonec vyhověno.

Skutečnost, že tyto okolnosti přesunu lze vyčíst už ze samotných analyzovaných článků, ukazuje na jednu z nejcharakterističtějších proměn diskurzu po roce 1989: ten se totiž nově zaměřuje výhradně na politické a legální aspekty pobytu dětí v Československu, nikoli na jejich každodenní žitou realitu. Výhradním tématem článků jsou okolnosti podpisů dohod, které odjezd ošetřují.

4.5. Doprovodný vizuální materiál

Poslední významnou sledovanou determinantou diskurzu, které je nezbytné věnovat pozornost, jsou fotoilustrace, které v několika případech analyzované články doprovázejí. Persvaze obrazu je v kontextu aktuálního vývoje médií směřujícího ke stále větší grafičnosti a bezprostřednosti hojně diskutované téma (Becker, 1995; Pink, 2001). Čím dál častěji jsou akcentována především rizika spojená se zkratkovitostí, která je esenciální charakteristikou obrazu, prakticky nemožnou eliminovat. Především jako součást mediálního diskurzu obraz přináší nesmírná rizika misreprezentace a velmi snadno může vést k labellingu a stereotypizaci (Pinney,

¹⁴ Na prošetření důrazně naléhal například poslanec za ODS Erich Kříž.

2011). Byť komunikace obrazem neobyčejně zintenzivněla především v posledních letech (Pauwels, 2008), vizuální materiál samozřejmě představoval důležitou součást mediálních diskurzů už v době před masivním rozšířením nových médií. O to překvapivější je, že sledujeme-li natolik vizuálně výraznou skupinu, jakými namibijské děti v československé společnosti byly, je obtížně narazit na veřejně přístupné fotografie, které by tuto skupinu zachycovaly.¹⁵ V penzu našich článků se ilustrační fotografie objevily pouze v sedmi případech. První pochází z redakce *Stráže lidu* (Špekáčky chutnaly i Afričánkům, *Stráž lidu*, 1. 8. 1987). Článek se věnuje táborovému pobytu dětí u Olomouce na Svatém Kopečku, děti na doprovodné fotografii nicméně zachyceny nejsou. Vyobrazena je zde namísto nich starší namibijská dívka, která právě v aule Univerzity Palackého podstupuje imatrikulační obřad. Fotografii doprovází komentář:

Kdoví, zda se některé z namibijských dětí trávících červenec na Kopečku za pár let neobjeví na slavnostní imatrikulaci právě na olomoucké Univerzitě Palackého jako tato jejich starší krajanka. (Špekáčky chutnaly i Afričánkům, *Stráž lidu*, 1. 8. 1987)

Je paradoxní, že dívka se skupinou bartošovických dětí nemá kromě národnosti nic společného, přitom samotné neformální setkání dětí by jistě mohlo poskytnout dostatečně atraktivní vizuální materiál. Ačkoli může být vysvětlení užití tohoto zástupného symbolu čistě praktického rázu (například, že referující novinář neměl k dispozici fotoaparát), může také souviset s již dříve adresovanou otázkou bezpečnosti. Tuto interpretaci podporuje mj. fakt, že možnost veřejnosti děti fotografovat byla striktně regulována:

Místní obyvatelé a další návštěvníci ZIŠ měli těsně po příjezdu dětí zakázáno pořizovat jakékoliv fotografie dětí. Také vychovatelky vzpomínají, že měly nařízeno nesdělovat zvědavým kolemjdoucím informace o místě původu dětí, ani jakékoli podrobnosti. (Mildnerová, 2020)

Trend informovat o dětech tak stroze, jak jen je možné, provází i všechny obsahy celostátního tisku v následujícím období až do roku 1989, a to nejen na úrovni verbálních popisů, ale také v rovině vizuální. V celém sledovaném období se v tisku objevují tři zprávy zahrnující vizuální materiál. Ten ale skupinu namibijských dětí nikdy nezobrazuje. Hlavním námětem těchto článků jsou totiž buď oslavy Mezinárodního dne žen, kterého se děti účastnily, anebo skupina jinde umístěných namibijských dětí, a těmto obsahům odpovídají také přiložené fotografie.

Pokud je bartošovicko-prachatická skupina vizuálně zaznamenávána přímo, děje se tak výlučně v regionálním tisku. Snímky poměrně věrně odrážejí

¹⁵ Odlišná je situace v domácích archívech pěstounských rodin, se kterými děti příležitostně po dobu svého pobytu trávily čas, stejně jako archívech institucí, v nichž byly děti umístěny (Mildnerová, 2020).

ideologicko-politický kontext svého vzniku. Zatímco do roku 1988 snímky zobrazovaly děti výhradně ve stejnokrojích při oficiálních společenských či politických defilé (Budeme na ně vzpomínat, Rozkvět, 24. 11. 1988), v porevolučním období jsou děti zobrazeny volnočasově oděny, bez předepsaného dresscodu, rozmístění nebo vystupování, které byly u předchozí periody tak výrazné. Přestávají totiž reprezentovat vnější struktury, které o ně měly za úkol pečovat, nemusejí nadále dokládat jejich preciznost a efektivitu. Symbolický význam stejnokrojů a poslušnost, která z dětí na snímcích z roku 1987 a 1988 čiší, signalizují velkou míru odosobnění a důraz na strukturální význam *skupiny* namibijských dětí, ne na individualitu jejich jednotlivých členů. To dosvědčuje také skutečnost, že ve dvou případech se děti objevují na snímcích sledovaných regionálních titulů jako reprezentanti heterogenity bez odkazu na vlastní identitu. Tyto články nejsou o namibijských dětech, ty jsou však na doprovodných snímcích přesto zachyceny – například jako účastníci oslav 40. výročí založení Pionýra (Dvakrát z oslav 40. výročí založení pionýrské organizace, Hraničář, 1988) nebo jako řadoví účastníci letního tábora (Informujeme z pionýrských táborů, Hraničář, 1989). Úspěch a záměr fotografa spoléhá na čtenáře, který má dekodovat, že se o řadové účastníky přece jen nejedná. Přítomnost dětí na fotografii totiž spíše reprezentuje ideu *internacionality* než je samotné.

Tento narativ ostře kontrastuje s emotivností a přiznanou spontaneitou dětí na snímcích z pozdějších, porevolučních let zkoumaného období. Ačkoli tyto fotografie nezachycují děti vždy v příjemných situacích – většina článků v této časové periodě pojednává o „návratu“ do Namibie, který děti nenesly vždy snadno (Mildnerová, 2018) –, snímky poskytují prostor individuálním projevům dětí. Ty jsou zde zachyceny s osobními předměty, udržují oční kontakt s fotoaparátem, vzájemně mezi sebou interagují, a snímky tak působí živějším dojmem. Tato proměna patrně přímo souvisí s mírou sociální kontroly, kterou fotografované děti v průběhu pořizování normalizačních záznamů pociťovaly a která na porevolučních snímcích už není znatelná. V novém kontextu jsou ilustrační snímky mnohem méně formální.

5. ZÁVĚRY A DISKUSE

V porevolučním mediálním diskurzu o namibijských dětech je patrný trend vzrůstajícího aktérství těchto dětí. Tento trend také demonstruje širší závěry, jež lze na základě uskutečněné analýzy vyvodit. Ačkoli měla předrevoluční mediální produkce o namibijských dětech pouze omezený rozsah, objevuje se v ní rozsáhlá praxe otheringu a exotizace. Fakt, že až na jeden případ není dětem v článcích poskytnut prostor pro vlastní autentické vyjádření, a je jim tak zcela odejmuta agency, koresponduje s konceptem otheringu. Jansen jej definuje jako praxi, kdy je v procesu generování diskurzu producentem subalterním (subjektům) nabídnuta a současně podsunuta pozice *jako toho druhého (other)* (Jansen, 2011, s.73). Paternalismus, který je patrný z poměru výroků *těch, kteří hovoří o namibijských dětech a dětí samotných*, je dokladem toho, jak k nim přistupují gatekeeperi, ale také spoluurčuje, jak je bude vnímat okolí.

Toto vnímání může být nicméně vzhledem k rozmanitosti tiskem mediovaného diskurzu napříč lokalitami v rámci ČSSR velmi různorodé. Celostátní tisk děti z politických důvodů, po většinu času zcela záměrně, ignoroval, a tak s největší pravděpodobností většina československé populace zůstala s tématem zcela neseznámena. Někteří starší obyvatelé Bartošovic nebo Prachatic by zřejmě dokázali oživit autentické vzpomínky na namibijské děti anebo by si vzpomněli na vlastní rámcovou představu o namibijských dětech, kterou získali konzumací regionálních periodik. I z nich ale bylo možné získat pouze velmi omezenou představu o skutečných okolnostech a důvodech pobytu dětí v ČSSR. Informace byly záměrně deformovány, mlženy nebo rovnou zamlčovány.

Závěrem této stati se proto zdá nezbytné položit si otázku: *Jaká data v naší analýze scházejí?* Z fotografických archivů pěstounských rodin namibijských dětí je patrné, že děti v průběhu pobytu v ČSSR prožily bezpočet významných okamžiků, a to jak ve svém osobním životě, tak v institucích, které navštěvovaly. Jejich reprezentace v médiích ale zcela schází. Namibijské děti během šesti let v Československu navázaly řadu úzkých vazeb na české rodiny, z nichž některé dokonce neúspěšně usilovaly o adopci (Mildnerová, 2020), a také na své české vychovatelky; získaly zde blízké přátele, účastnily se veřejného života. V době příchodu do Československa disponovaly plně rozvinutou namibijskou identitou a kulturními specifiky, jejichž zprostředkování by případným čtenářům mohlo komplexní osudy dětí věrněji přiblížit. Tato identita ale námi sledovaný tisk příliš nezajímala. V mediálním prostoru jako by děti existovaly pouze na setkáních pionýrů, MDŽ nebo před tabulí, recitující básničku v českém jazyce, případně až nastupující do autobusu k letadlu zpět do Namibie. Tento redukcionismus může osvětlit analytický pohled na mocenské mechanismy, které mediální produkci diskurzů o menšinách zpravidla provázejí – jsou charakteristické silnou nevyvážeností, jednostranným aktérstvím a často záměrně nekomplexně konstruovaným diskurzem, který menšiny v očích veřejnosti deformuje a zjednodušuje (van Dijk, 1991). V případě článků z 80. let lze jednostranně produkovanou podobu diskurzu vysvětlit tehdejší věkem namibijských dětí, které nemusely být pro poskytování rozhovorů dostatečně zralé. Pravděpodobnějším vysvětlením ale je, že komplexní asimilace dětí do československé společnosti nebyla pro režim žádoucí, a tak byl také mediální diskurz, který má mimořádnou potenci takovému cíli napomoci, direktivně regulován tak, aby jej nepodporoval. Někteří ze skupiny někdejších namibijských dětí se v roce 2019 do České republiky navrátili. Zda je v současnosti, o třicet let později, od politických a společenských tlaků mediální diskurz osvobozen do té míry, aby komunikoval obraz namibijských Čechů vyváženěji, ukáží až následující měsíce.

Monika Abrhámová je absolventkou oboru kulturní antropologie – filozofie Katedry sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Univerzity Palackého, kde je v současnosti doktorandkou kulturní antropologie. Ve svém výzkumu se orientuje na teorii vizuální antropologie a vizuálně antropologické metody výzkumu.

Kontakt: abrahamova.monika@seznam.cz

POUŽITÁ LITERATURA

- Becker, H. S. (1995) 'Visual sociology, documentary photography, and photojournalism: It's (almost) all a matter of context', *Visual Studies*, 10: 1, 5 — 14
- Bednařík, P., & Jirák, J., & Köpplová, B. (2011). *Dějiny českých médií*. Praha: Grada.
- Cornis-Pope, M., & Neubauer, J. (2004). *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and disjunctries in 19th and 20th centuries*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Dijk, T. A. van. (1991). The new racism. *American Journal of Political Science*, 35.
- Dijk, T. A. van. (1995). The Mass Media Today: Discourses of Domination or Diversity?, *Javnost - The Public*, 2:2, 27-45.
- Dijk, T. A. van. (2001). Critical Discourse Analysis. In Schiffrrin, D., Tannen, D., & Hamilton, H. *The Handbook of Discourse Analysis*. (s.352-371). Malden: Blackwell Publishers Ltd.
- Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (2006). Semiosis, ideology and mediation, A dialectical view. In Lassen, I., Strunck, J., & Vestergaard, T. *Mediating Ideology in Text and Image: Ten critical studies /* (s. 19-36). Amsterdam: John Benjamins.
- Fidelius, P. (1998). *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.
- Gleijeses, P. (2013). *Visions of Freedom: Havana, Washington, Pretoria, and the Struggle for Southern Africa*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Gramsci, A. (1971). *Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Hall, S. (1992). The West and the rest: discourse and power. In S. Hall, & B. Geiben (Eds.), *Formations of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Iyengar, S., & Kinder, D. R. (1987). *News that matters: Television and American Opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jakubcová, M. (2018). 'Jakeš's Children'. Media Portrayal of Namibian Child Refugees in Slovakia. *Etnologia Actualis*. 18.
- Janetova, S. (2019). The Boundaries of Research in an Authoritarian State. *International Journal of Qualitative Methods*. 18.
- Jensen, Q. S. (2011). Othering, Identity Formation and Agency. *Qualitative Studies* 2(2).
- Jurčák, A. (2018). *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*. Praha: Karolinum.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge: Polity Press
- Machalík, T. 2007. Czechoslovakia on the Battlefield of the Cold War, Angola Civil War and the Namibian Czechs. In Machalík, T., & J. Záhořík (eds) *Viva Africa: Proceeding of the 3th International Conference on African Studies*. Plzeň: Dryada, pp. 205-220.
- Machin, D., & Mayr, A. (2012). *How to Do Critical Discourse Analysis: A Multimodal Introduction*. Cardiff: SAGE Publications Ltd.
- McCombs, M. E., & Ghanem, R. (2001). The convergence of agenda-setting and framing. In S. D. Reese, O. H. Gandy, & A. E. Grant (Eds.) *Framing public life*:

- Perspectives on media and our understanding of the social world* (s. 67-81). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum associates.
- McCombs, M. E., & Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2).
- Mildnerová, K. (2018). "I feel like two in one". Complex belongings among Namibian Czechs. In *Modern Africa: Politics, History and Society* 6 (2).
- Mildnerová, K. (2019). My Body is African, but my Soul is Czech. Othering and Belonging in the Biographies of The Namibian Czechs. In: Horáková, H., & Rudwick, S. & Schmiedl, M. *Africa on the Move. Shifting Identities, Histories, Boundaries*. Berlin: Lit Verlag, 67-93.
- Mildnerová, K. (2020). *Černí sokoli. Pohnuté osudy namibijských dětí vychovaných v Československu*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Niekrenz, Y., Armbrüster, Ch., & Witte, M. D. (2014). Problematic sense of belonging: A Media Analysis of the ,GDR Children of Namibia. *Journal of Namibian Studies*. 15.
- O'Neil, P. (1997). *Post-Communism and the Media in Eastern Europe*. London: Frank Cass.
- Pauwels, L. (2008). Visual Literacy and Visual Culture: Reflections on Developing More Varied and Explicit Visual Competencies. *The Open Communication Journal*. 2.
- Pinney, Ch. (2011). *Photography and Anthropology*. London: Reaktion Books.
- Pink, S. (2001). *Doing Ethnography: Images, Media and Representation in Research*. London: Sage.
- Shoemaker, P., & Vos, T. (2009). *Gatekeeping Theory*. New York: Routledge.
- Schmitt, C., Klein-Zimmer, K., & Witte, M. D. (2014). Growing Up Transnationally between SWAPO and GDR: A Biographical Ethnographic Study on Namibian Refugee Children. *A Social Work Journal*, 3.
- Spivak, G. C. (1985). The Rani of Sirmur: an Essay in Reading the Archives. *History and Theory*, 24 (3).
- Scheufele, D., & Tewksbury, D. (2007). Framing, Agenda Setting, and Priming: The Evolution of Three Media Effects Models. *Journal of Communication*, 57.
- Socha, J. *Kronika základní internátní školy v Bartošovicích, aneb kterak děti z Afrikánské země Namibie z kmene Owambo do Českých zemí šly, aby základy věd poznaly a paprsky umění těšiti je mohly*. Státní okresní archiv Nový Jičín. Fond Základní internátní škola pro namibijské děti (nezpracovaný).
- Waschková Císařová, L. (2013). *Český lokální a regionální tisk mezi lety 1989 a 2009*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Weis, T. (2011). The Politics Machine: On the Concept of ,Solidarity' in East German Support for SWAPO. *Journal of Southern African Studies*, 37.
- Xiang Y., Sarvary, M. (2007). The News Consumption and Media Bias. *Marketing Science*, 5 (26).

Zákon č. 127/1968 Sb., *Zákon o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků.* (1968).

Seznam analyzovaných článků chronologicky

- Beseda o vzdálené zemi. *Rozkvět.* 1986, roč. 38 (6.2.1986)
 Za život v míru. *Rozkvět.* 1986, roč. 38, č. 18 (7.5.1986)
 Pro školy. *Stráž lidu: měsíčník lidové orientace.* 1986, roč. 66, č. 99 (26.8.1986)
 Namibijským dětem. *Rozkvět.* 1986, roč. 38, č. 6, (13.12.1986)
 České Vánoce pro namibijské děti. *Rozkvět.* 1986, roč. 39, č. 1, (7.1.1987)
 Tábor pro namibijské děti. *Stráž lidu: měsíčník lidové orientace.* 1987, roč. 67, č. 83 (21.7.1987)
 Bartošovice. *Rozkvět.* 1986, roč. 30, č. 39, (30.7.1987)
 Špekáčky chutnaly i Afričánkům: u táboráku s namibijskými dětmi. *Stráž lidu: měsíčník lidové orientace.* 1987, roč. 67, č. 88 (1. 8. 1987)
 Ze svazu žen. *Vlasta.* 1988, roč. 42, č. 27. (1.7.1988)
 Loučení. *Rozkvět.* 1986. roč. 40/ č. 46, (17.11.1988)
 Budeme na ně vzpomínat. *Rozkvět.* 1986. roč. 40/ č. 47, (24.11. 1988)
 Za poskytnutou pomoc. *Rozkvět.* 1986. roč 40/ č. 48, (1.12.1988)
 Poděkování do Bartošovic. *Rozkvět.* 1986. roč. 40, č. 50, (15.12. 1988)
 Namibijské děti na Šumavě. *Jihočeská Pravda.* (23.12.1988)
 ČTK. Nadílka pro namibijské děti. *Rudé právo.* 1988, roč. 68-69, č. 304 (27. 12. 1988)
 Internacionalismus v praxi. *Hraničář.* (6.1.1989)
 Namibijské děti se přestěhovaly: v novém domově s novými nadějemi. *Stráž lidu: měsíčník lidové orientace.* 1989, roč. 69, č. 3 (7. 1. 1989)
 (bez názvu, pouze fotografie s komentářem) *Hraničář.* 1989. roč. 34 (17.3.1989)
 NDR poskytuje již několik let druhý domov stovkám namibijských dětí. *Květy.* 1989, roč. 39, č. 36 (31. 8. 1989)
 Dočasný domov namibijským dětem. *Rudé právo.* 1989, roč. 69-70, č. 208 (4. 9. 1989)
 První den v dočasném domově. *Rudé právo.* 1989, roč. 69-70, č. 209 (5. 9. 1989)
 Temperament, radost ze života ... *Rudé právo.* 1989, roč. 69-70, č. 243 (14. 10. 1989)
 Pozastavení repatriace namibijských dětí. *Rudé právo.* 1991, roč. 1, č. 155 (4. 7. 1991)
 Peníze pro nemocnice a školy. *Lidové noviny.* 1991, roč. 4, č. 156 (8. 7. 1991)
 Dohoda o repatriaci namibijských dětí. *Rudé právo.* 1991, roč. 1, č. 220 (20. 9. 1991)
 Namibijské děti domů. *Jihočeská pravda.* (20.9.1991)
 Zpět do Namibie. *Lidová demokracie.* 1991, roč. 47, č. 221 (21. 9. 1991)
 Po šesti letech v Československu namibijské děti odcestovaly. *Jihočeská pravda.* (23.9.1991)
 Směr domov, Namibie. *Hraničář.* (27.9.1991)